

УДК: 811.111

ЗБЕРЕЖЕННЯ КІЛЬКІСНОЇ СЕМАНТИКИ АНГЛІЙСЬКИХ МОРФОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ТЕХНІЧНОЇ ПІДМОВИ В УКРАЇНОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Ю.О. Гайденко

Національний технічний університет України «КПІ»

У статті розглянуто засоби вираження поняття кількості на морфологічному рівні, досліджено вживання мовних морфологічних засобів реалізації поняття кількості, проаналізовано способи перекладу, спрямовані на збереження кількісної семантики.

Ключові слова: кількість, категорія, морфологічний засіб.

Система мови виступає засобом актуалізації уявлень про навколишній світ шляхом їх осмислення через когнітивну діяльність носіїв мови. Результатом такого осмислення є кількість: універсальна категорія об'єктивної дійсності, яка виражається всіма природними мовами [6, с.36]. Тому вивчення засобів реалізації поняття кількості на рівні морфології, способи їх творення в англійській мові та переклад українською мовою становлять неабиякий інтерес в аспекті сучасних лінгвістичних досліджень та перекладознавства.

Питанню вираження поняття кількості у мові присвячено багато робіт, здійснених дослідниками у галузі мовознавства: Г.П. Арполенко [1], Т.В. Бобкової [2], Г.Н. Воронцової [3], О.І. Єгорової [4], Г.Г. Моревої [5], Г.С. Палиці [6], І.П. Савельєвої [7], О.А. Самочорнової [8], А.А. Челнокової [9], С.О. Швачко [10,11,12, 13] та ін.

У перелічених роботах значну увагу приділяють теоретичному обґрунтуванню категорії кількості, понять «квантитативність», «кількість», «нумеративність», а також визначенню типів кількості та мовних засобів, що їх позначають. Проте питання частотності вживання морфологічних мовних одиниць як засобів вираження категорії кількості у технічній підмові англійської мови та збереження їх кількісної семантики в україномовному перекладі залишається актуальним.

Метою статті є аналіз засобів вираження квантитативності на морфологічному мовному рівні та засоби їх перекладу з метою збереження кількісної семантики.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- уточнити поняття «кількість» у контексті різних його тлумачень;
- визначити різницю між поняттями «кількість», «кількісність», «квантитативність», «нумеративність»;
- надати визначення нумеративності та квантитативності як засобів вираження поняття кількості у мові;
- надати кількісні дослідження вживання мовних морфологічних засобів реалізації поняття кількості, тобто квантитативних морфологічних мовних засобів, у технічній підмові англійської мови;
- визначити засоби збереження кількісної семантики, що вживаються під час перекладу українською мовою англійських одиниць на морфологічному мовному рівні.

Поняття «кількість» у науковій літературі не має єдиного тлумачення і донині, що зумовлено його використанням у різних сферах людської діяльності. Так, згідно із Т.В. Бобковою кількість – це загальна категорія, в яку іноді об'єднують декілька різних, окремих категорій, які в тому чи іншому плані пов'язані своїми значеннями з поняттям кількості [2, с. 21].

Мовне позначення кількості – це лінгвістична техніка, що має ментальну основу [10, с.7]. Мовна категорія кількості є не дзеркальним відображенням відповідної об'єктивної категорії, а продуктом —опрацювання|| кількісних даних у свідомості людини. Отже, мовна

категорія кількості є вторинною, суб'єктивною презентацією кількісних характеристик об'єктивної дійсності [6, с. 36].

Мовне позначення кількості слід розглядати як складний процес вербалізації кількісних характеристик, складовою якого є квантифікація, тобто кількісне вираження якісних ознак навколишньої дійсності.

Мовна категорія кількості набуває функціонально-семантичного статусу, адже проявляється у елементах різних мовних рівнів. Вона реалізується за допомогою нумеративності, засобу вираження у мові поняття числа, та квантитативності, котра є мовним відображенням когнітивної діяльності людини та принципово відрізняється від нумеративності, оскільки використовується для позначення кількості предметів, осіб тощо.

С. О. Швачко стверджує, що на відміну від квантитативності, котра притаманна ряду мовних одиниць, нумеративність реалізується лише у корпусі числівників, адже кожному числівнику притаманна сема числа і, таким чином, діахронічна пам'ять числівників синкретично поєднує в собі предметність та нумеральність [12, с. 29].

Нумеративна функція числівника реалізується лише у точних дискурсах. Числівники семантизують не лише поняття числа (нумеративна функція), але й квантитативну представленість картин світу, тобто номінують результати когнітивної діяльності людини та виступають дієвими маркерами кількості референтів, числових репрезентацій об'єктів, їх частин, співвідношень (квантитативна функція) [12, с. 29].

Оскільки, у залежності від контексту, нумеративні одиниці мають здатність до вираження квантитативності, вона виступає основним засобом реалізації поняття кількості у мові.

Однак адекватне визначення поняття квантитативності зумовлює необхідність розділяти його із термінологічно близькими поняттями кількості та кількісності.

Так, мовна кількість передбачає можливість злічуваності та виміру, кількісність – це якість, на основі якої взаємодіють категорії, а квантитативність – це логіко-семантична категорія, що актуалізує уявлення про комплекс понять кількісного змісту (кількість, число, множина, кратність і т.д.) на різних рівнях об'єктивізації [7, с.14].

Логіко-розумова категорія кількості об'єктивується у мові шляхом квантитативності, яка може відобразитися як у граматичній, так і у лексичній будові мови.

Квантитативність – це результат пізнання людиною кількісної визначеності реального світу та активної розумової здатності людини до класифікації, що є результатом відображення у свідомості людини об'єктивної кількості, тобто його концептуальним аналогом [7, с.14-15].

Як складова мовної категорії кількості квантитативність виражається за допомогою квантитативних мовних одиниць. Квантитативні мовні одиниці – це мовні засоби позначення кількісних характеристик навколишнього світу, що слугують умовним вираженням когнітивного досвіду носіїв мови.

Таким чином, на основі проаналізованої літератури, мовне вираження логіко-розумової категорії кількості та ієрархії кількості, кількісності, квантитативності та нумеративності зображуємо на Схемі 1.

У лінгвістиці достатньо активно реалізуються засоби, які відображають різноманітність виявлення кількості на традиційних мовних рівнях: морфологічному, лексичному, словотвірному та синтаксичному [7, с.14].

Матеріалом нашого дослідження морфем та частин мови, що виражають кількісну ознаку, слугувало 584 одиниці, відібрані із Англо-українського словника технічних термінів [14].

Серед морфологічних одиниць, котрі входять до складу самостійних частин мови для позначення кількості використовують числівник, іменник, займенник, прикметник, прислівник, дієслово.

ЛОГІКО-РОЗУМОВА КАТЕГОРІЯ КІЛЬКОСТІ

 МОВНА КАТЕГОРІЯ КІЛЬКОСТІ

КВАНТИТАТИВНІСТЬ

(кількісна характеристика окремих предметів, дій)

Квантитативні мовні одиниці (засоби позначення кількісності, котра слугує засобом вираження кількості).

НУМЕРАТИВНІСТЬ

(позначення натуральних чисел)

Графічні засоби (напр., 1, 2, 3...)

Числівник

У ході дослідження квантифікаторів на морфологічному рівні нами були відібрані лише ті, котрі виражають просту кількість. Як зазначає С. О. Швачко [10], до таких одиниць належать слова, а не словосполучення, котрі використовують для позначення розчленованої кількості.

При визначенні типу кількості, який виражають частини мови, ми використовували класифікацію, запропоновану А. А. Челноковою [9], яка поділяє кількість на внутрішню, виражену за допомогою морфем у складі морфологічних одиниць, та зовнішню, виражену глибинною семантикою частиномовних квантитативних індикаторів.

Матеріалом нашого дослідження кількості слугувало 584 одиниці, із яких 356 виражають квантитативність за допомогою морфем (*multilateral* – багатосторонній; *subcommand* – підкоманда), а 228 – за допомогою їх глибинної квантитативної семантики, яка не позначається жодними формальними маркерами (*small* – незначний, *маленький*; *union* – поєднання, союз).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз частиномовних квантифікаторів у технічній підмові

№	Частина мови	Приклад	Кількість	Відсотки
1.	Прикметник	<i>flicker-free</i> – неблмкий; <i>large</i> – великий, обширний.	267	48
2.	Іменник	<i>Bitmodule</i> – бімодуль; <i>dose</i> – доза порція.	181	32
3.	Дієслово	<i>Damp</i> – зменшувати, послаблювати; <i>increase</i> – збільшувати, зростати.	53	9
4.	Прислівник	<i>Exceedingly</i> – дуже, надзвичайно; <i>plenty</i> – багато.	31	6
5.	Займенник	<i>Nothing</i> – ніщо; <i>some</i> – деякий (a, e, i).	17	3
6.	Числівник	<i>Thousand</i> – тисяча; <i>zero</i> – нуль.	13	2
Всього			584	100%

Усяка якість заснована на кількості [4], саме тому значну кількість квантитативних одиниць складають прикметники. У технічній підмові вони мають найбільшу здатність до вираження квантитативної семантики (48%).

У ході нашого дослідження нами було відібрано 267 квантитативних прикметників. Їх було поділено у відповідності до класифікації, запропонованої О. А. Самочорновою [8, с.186] на обчислювальні та вимірювальні (параметричні).

До першої групи, у кількості 56 одиниць, належать прикметники, котрі використовують для позначення точної кількості. Більшість із них належать до денумеративів (під денумеративами ми розуміємо другоступеневі конструювання, вихідною морфемою яких є коренева основа числівників [10, с.522]), що мають не лише власнеанглійське, але й грецьке або латинське походження. Наприклад, *sexadecimal* – шістнадцятковий, *шістдесятковий* (від грец. *hex* + *deka* (*шість* + *десять*); *ninetieth* – дев'яностий (*nine* + *ty* + *th*).

Зустрічаються також поодинокі випадки вираження квантитативності за допомогою морфем, котрі мають точне числове забарвлення. Наприклад, *biaxial* – двоосьовий, *двовісний* (префікс *bi-* від лат. *bis* – двічі), *monosyllabic* – односкладовий (префікс *mono-* від грец. *mono* – єдиний, *один*).

До другої групи, у кількості 18 одиниць, належать прикметники, котрі називають параметр предмета з огляду на їх квантитативну семантику. Наприклад, *gross* – сумарний; *minute* – дрібний.

Значну частину відібраних нами прикметників (191) ми класифікували за формальними маркерами вираження квантитативності. Нами було здійснено їх поділ за класифікацією, запропонованою О. І. Єгоровою [4, с.152-157], на прикметники до складу яких входять:

1) форманти латинського та грецького походження (*a-*, *il-*, *im-*, *in-*, *ir-*, *multi-*, *non-*, *poly-*, *semi-*), кількість котрих склала 98, напр., *immense* – неосяжний, *величезний* (префікс *im-* від лат. *ne*);

2) форманти, що змінюють синтаксичне значення субстантивів (*-ful*, *-less*, *free-*, *-intensive*, *high-*, *-large*, *multi-*), кількість котрих склала 44, напр., *atomless* – безатомний;

3) суфікси іншомовного походження, які виражають значний ступінь прояву ознаки (*-able*, *-ant*, *-ent*, *-ous*), кількість котрих склала 25, напр., *sizable* – значний, *великий за розмірами* (латинський аугментативний суфікс *-able*);

4) власнеанглійські прикметникові деминутивні та аугментативні форманти (*-y*, *-ish*), кількість котрих склала 12, напр., *tiny* – дрібненький, *малесенький*;

5) формант-компаратив *-ior*, кількість таких прикметників склала 4, напр., *posterior* – пізніший (суфікс-компаратив *-ior*);

6) розмірні та просторові форманти (*-most*), кількість котрих склала 4, напр., *innermost* – найглибше вкладений.

На основі проведеного аналізу робимо висновок, що вище перелічені форманти найчастіше використовуються для творення параметричних прикметників.

Збереження квантитативної семантики обчислювальних прикметників здійснюється шляхом прикметників-відповідників української мови. Параметричні прикметники англійської мови, які виражають квантитативність з огляду на їх семантику, перекладаються шляхом прикметників-відповідників української мови, напр., *old* – старий, *зношений*. Переклад прикметників, до складу яких входять морфемно-квантифікатори, передбачає збереження кількісної семантики таких морфем, напр., *atypical* – нетиповий, *multivariate* – багатомірний.

Друге місце за квантитативною ознакою, наявною у їх семантиці та складі, займають іменники, кількість яких становить 181 (32%).

Відібрані нами квантитативні іменники було поділено на три групи:

1) слова збірного значення, кількість котрих склала 118. Нами було визначено, що такі слова частіше семантизують квантитативність за допомогою формальних морфем-квантифікаторів, напр., *screenful* – *інформація повного кадру (на екрані)*.

У ході нашого дослідження було відібрано квантитативні іменники, у кількості 21, котрі мають збірне значення, але семантизують точну кількість. Найчастіше це іменники-денумеративи грецького походження, напр., *pentahedron* – *п'ятигранник*, однак трапляються поодинокі випадки наявності у їх складі морфем точного кількісного забарвлення, напр., *bivector* – *бівектор* (морфема *bi-* від лат. *bis* – двічі).

2) Слова пов'язані з лічбою у кількості 31. До цієї групи відносимо іменники, котрі використовують для конкретизації значення збірних іменників, напр., *slot* – *інтервал (часу)*, *section* – *сегмент*, *частина*. До цієї групи також належать квантитативні іменники із префіксом латинського походження *sub-*, котрий категоризує загальне, збірне значення іменника, напр., *subassembly* – *підсистема*.

3) Слова міри й маси (налічують 28), котрі вживаються для позначення величин, напр., *ounce* – *унція*, *quantum* – *квант*. Серед іменників даної підгрупи виділяємо такі, кількісне значення котрих деталізується шляхом морфем-квантифікаторів, напр., *megabyte* – *мегабайт* (морфема *mega* – від грец. *megas* – великий), *millisecond* – *мілісекунда* (морфема *milli-* від лат. *mille* – тисяча).

Хоча на словотвірному мовному рівні квантитативність виражається за допомогою аугментативних (у бік збільшення) та демінутивних (у бік зменшення) морфем, вони рідко входять до корпусу морфологічних одиниць технічної підмови. Значно частотнішим є вживання формантів, котрі згідно із Г.М. Воронцовою [3, с.337] вживаються на позначення сумарності (*handful* – *невелика кількість, група* (суфікс *-ful* вказує на сумарність)), рідше – інтенсивності або ступеню (*coterie* – *комітет* (сукупність груп вузлів мережі, які мають право поновлювати дані) (суфікс *-ie* вказує на інтенсивність)) та згідно із Г. П. Арполенко [1, с.15] розчленованої множинності, котру маніфестують іменники у формі множини (*essentials* – *основи, засади*).

Переклад квантитативних іменників також не становить особливих труднощів для перекладача і здійснюється за допомогою іменників-відповідників, які належать до:

1) слів збірного значення, напр., *currency* – *гроші, валюта*; слів збірного значення, що експлікують точну кількість, напр., *hexagon* – *шестикутник*;

2) слів, пов'язаних із лічбою, напр., *fraction* – *частка, частина*;

3) слів міри й маси, напр., *bit* – *біт*.

У деяких випадках деталізація кількісної семантики вимагає комбінованого перекладу, напр., *rasket* – *пакет (блок даних у мережі передавання даних)*, тобто поєднання калькованого та описового перекладу відповідно.

Дієслова, які позначають квантитативність (53 мовні одиниці), нами було поділено у відповідності до класифікації, запропонованої О. А. Самочорновою [8, с.186] на ті, що семантизують кількість:

1) у бік зменшення (13 дієслів), напр., *shorten* – *скоротити, вкоротити*;

2) у бік збільшення (32 дієслова), напр., *extend* – *розширюватися, розповсюджуватися*.

У корпусі дієслів другої групи виділяємо ті, квантитативна семантика яких виражається морфемами, напр., *undervalue* – *недооцінити, недооцінювати* (міжрівневий формант *under-* (менший за кількістю, розміром)), *outweigh* – *переважати, перевірювати* (міжрівневий формант *out-* (той, що переважає)).

Деякі лінгвісти розглядають також можливість реалізації дієсловами категорії злічуваності, яка виражається в складених дієслівних лексемах із другим формально-іменним компонентом, отриманим шляхом конверсії від дієслова та зберігає дієслівність лексичного значення (так звані "розщеплені" дієслова) [3, с.338]. Форма числа іменного компонента слугує для вказування на одиничність чи множинність актів. Таким чином, ця категорія

позначає в дієслові кратність дії. До цієї групи належать поширені складені дієслівні утворення типу: *take (deep) breaths* – *глибоко вдихнути* та ін. [8, с.186].

Дієслова із квантитативним забарвленням також перекладаються за допомогою українських еквівалентів, напр., *advance* – *випереджати, просунутися*. Переклад дієслів із морфемами-квантифікаторами передбачає підбір дієслова-еквівалента із відповідною морфемою у їх складі, напр., *reorder* – *перевпорядковувати*. Часто для відтворення квантитативної семантики таких дієслів під час перекладу використовується прийом додавання та модуляції, напр., *rerun* – *виконувати вторинно*.

Прислівники проявляють квантитативну семантику рідше дієслів (31 мовна одиниця). Прислівники англійської мови здатні актуалізувати:

- 1) значення ступеню й міри;
- 2) кількість предметів;
- 3) неозначену кількість [8, с.186].

У ході дослідження нами було виділено три групи прислівників відповідно:

1) прислівники ступеню й міри (їх кількість склала 21), напр., *extremely* – *дуже, надзвичайно*;

2) прислівники, що вказують на неозначену кількість предметів (їх кількість склала 5), напр., *much* – *багато*; у корпусі даної групи виділяємо прислівники, котрі виражають квантитативність за допомогою морфемних формантів, напр., *piecemeal* – *поштучно, частинами*;

3) прислівники, що вказують на кількість предметів (5 мовних одиниць), напр., *lot* – *багато*.

Прислівники та дієслова виражають квантитативну семантику за допомогою формальних маркерів лише у поодиноких випадках. Наприклад, *componentwise* – *частинами, покомпонентно*, *rewrite* – *перписувати*.

Займенники позначають квантитативність у 3% зі 100 (17 мовних одиниць), напр., *whatever* – *будь-який*, деякі із них належать до прономінальних денумеративів, напр., *anyone* – *хто-небудь, хто завгодно (any + one)*.

Хоча, як зазначає С. О. Швачко, у функціонально-семантичному полі кількості числівники займають центральне місце, бо вони вживаються у прямій та опосередкованій лічбі (пор. укр.: *2 зошити*), можуть замінювати лічильні слова (пор. англ.: *12 – a dozen*), використовуються для позначення точних та неточних квантитативних характеристик (пор. англ.: *three hours – for about three hours*) [13, с. 230], кількість відібраних нами числівників склала лише 2% (13 мовних одиниць).

Також числівники позначені біфункціональністю – реалізацією квантитативної (а) та нумеративної (б) функцій. Пор.: а) англ.: *three books – two students*; укр.: *чотири зошити – дві неділі*; б) англ.: *two times two is four*; укр.: *чотири помножити на два* [13, с.16].

Таким чином, числівники найточніше виражають кількість та використовуються у мові для позначення квантитативності та нумеративності, напр., *null* – *нуль*.

Прислівники, займенники та числівники перекладаються за допомогою їх частиномовних українських відповідників, напр., *highly* – *дуже*, *none* – *ніхто, ніщо*, *six* – *шість*.

Отже, у ході нашого практичного дослідження засобів вираження квантитативності в англійській мові було встановлено, що у технічній підмові найвищий ступінь морфемної реалізації кількості мають прикметники та іменники.

Квантитативність виражається не лише за допомогою аугментативних (у бік збільшення) та демінутивних (у бік зменшення) морфем, але й за допомогою формантів, що мають значення сумарності, інтенсивності, розчленованої множинності тощо. Найпоширенішим морфологічним маркером квантитативності у технічній підмові виступає прикметник. Збереження кількісної семантики морфологічних одиниць здебільшого передбачає використання їх квантитативних частиномовних відповідників.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку є удосконалення

теоретичних засад реалізації поняття кількості мовними засобами у технічній підмові англійської мови та їх відтворення українською мовою, а також подальша розробка ряду практичних рекомендацій щодо використання перекладацьких трансформацій при перекладі одиниць-реалізаторів кількісної семантики різних мовних рівнів українською мовою та засобів їх збереження при перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г. П. Имя числительное украинского языка / Г. П. Арполенко, К.Г. Городенская, Г. Х. Щербатюк. – К.: Наукова думка, 1980. – 242 с.
2. Бобкова Т. В. Структура семантичного поля поняття Quantity / Т. В. Бобкова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – № 51. – С. 21-25.
3. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка / Галина Николаевна Воронцова. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 399с.
4. Єгорова О. І. Морфемні маркери кількісного індефінітизму у корпусі якісних слів / О. І. Єгорова // Наукові записки. – 2011. – №96 (2). – С. 152-157.
5. Морєва Г. Г. Філософські питання мовознавства: категорія кількості / Г. Г. Морєва [Електронний ресурс]. – Електронні текстові дані. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>.
6. Палиця Г. С. Лексичні та лексико-граматичні засоби вираження значення множинності в сучасній німецькій мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Г. С. Палиця // Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2003. – 187с.
7. Савельєва І. П. Категория квантитативности в перспективе морфемного анализа / И. П. Савельева // Вестник Томского гос. ун-та. – 2007. – № 304. – С. 14-17.
8. Самочорнова О. А. Логіко-граматична категорія кількості та лексичні засоби її вираження в сучасній англійській мові / О. А. Самочорнова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – №56. – С. 185-188.
9. Челнокова А. А. Выражение различных видов количества в языке (на материале немецкого языка) / А. А. Челнокова // Вестник Самарского государственного университета. Серия : Языкознание. – Самара : Самарский университет. – 2007. – №5. – С. 229-234.
10. Швачко С. О. Семантичне навантаження денумеральних одиниць / О. С. Швачко // Зб. наук. праць: Мовні концептуальні картини світу. – Київ. – 2002. – №7. – С. 522-527.
11. Швачко С. О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти: посібник / Світлана Олексіївна Швачко. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 142с.
12. Швачко С. О. Інтерлінгвальні аспекти фразеологічних одиниць в англомовному та україномовному дискурсах (на матеріалі числівників) / С. О. Швачко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка. – 2011. – №56. – С. 26-31.
13. Швачко С. О. Основні віхи функціонування квантитативної лексики (типологічні аспекти) / С. О. Швачко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 5. – С.230-233.
14. English-Ukrainian Technical Dictionary. – CD ROM. – Version 1.1. – Ukrainization Group (www.linux.org.ua), 2005. – Назва з титул. екрану.

